

[Peelhelm.01.001] [Inleiding] In den zomer van 1910 kwam het museum in 't bezit van een Romeinschen helm, die in de Peel onder Deurne gevonden was. Hij is van verguld zilver met oorspronkelijk ijzeren binnenkap, die op enkele ijzerdeeltjes na, geheel is weggeroest, zoodat het alleen de verguld zilveren buitenbekleding van den helm is, die ons bewaard is gebleven. Zeer gedeukt en gedeeltelijk uit elkaar gevallen, werd hij gerestaureerd door den goudsmid L. Verkuil, werkzaam aan het atelier van den heer v. Rossum du Chattel te Leiden. De opbouw van den helm wees zich geheel van zelf uit, zoodat hierover niet de minste twijfel kan bestaan. Eenmaal gerestaureerd, bleek welk een schitterend stuk het museum rijker was geworden, dat, in vergelijking met dergelijke helmen in het buitenland, zelfs een unicum mag worden genoemd. Met onzen helm werden verder in het veen gevonden 37 bronzen munten van Constantijn, een bronzen fibula, een dito spoor en klokje, een stuk van een leeren dolkscheede met bijbehorend zilveren beslagstuk, een drietal leeren schoenen, groote stukken leer, waarschijnlijk resten van een schabrak, en enkele reepjes wollen stof, die tot de kleding van den krijgsman hebben behoord. Met de munten zijn de helm en verdere bijvondsten vanzelf gedateerd op de 4de eeuw na Chr. geb., wat des te belangrijker is, omdat daarmee ook de parallellen van onzen helm in het buitenland een zekerder dateering verkrijgen. Op een nauwkeurige beschrijving van onzen helm (I) zullen wij dus een vergelijking met andere exemplaren laten volgen (II); een korte beschrijving der bijvondsten (III) zal dienen tot besluit.

[Peelhelm.01.002] [beschrijving] I. Onze helm is van een tamelijk ingewikkelde samenstelling, die zich in hoofdtrekken aldus laat beschrijven (zie Afb. 61 en 62): de helmkap bestaat uit 2 losse symmetrische helften, die elk voor zich weer bestaan uit drie onderling verbonden stukken, allen van een zelfde plaatdikte van 0,06 m.m. Beide helften worden over de koplengte te zamen gehouden door een kam. De aldus gevormde helmkap wordt van onderen afgezet door een breedrand, die aan de voorzijde boven elk der beide wenkbrauwen boogvormig is uitgesneden. Tusschen deze bogen in is een losse neusbeschermer aangebracht. De wijdte van den helmrand bedraagt 200 m.m., de hoogte van den helm, met inbegrip van helmkam, 177 m.m., terwijl de neusbeschermer van af den neuszadel 65 m.m. lang is. Tot den helm behooren verder (zie Afb. 63, 1-3) een nekbeschermer, twee wangkleppen, waarvan nog één over is, eindelijk twee smalle reepjes met een klinknageltje in het midden, en een rij van gaatjes aan de beide breedte- en aan één der lengte-zijden. Hun juiste bestemming is echter niet met zekerheid aan te geven (zie blz. 138), doch de overeenstemming in versieringstechniek met die der overige helmdeelen laat geen twijfel, of zij hebben tot den helm behoord. De nekbeschermer is met twee kleine zilveren gespen voorzien, wier scharnierstukken niet boven op de nekklep zijn vastgeklonken, doch door een gleuf gestoken, aan den achterkant naar boven en beneden omgeslagen zijn. Uit deze gespen blijkt dat de nekbeschermer door leeren riempjes aan den helmrand bevestigd werd. Ook de wangkleppen moeten, zooals we straks zullen zien, wel door middel van een of ander leeren tusschenstuk aan den helmrand verbonden zijn geweest. Vergelijken wij haar afbeelding 63,2, dan liep, evenals dat bij gelijksoortige wangkleppen aan een Budapester helm (zie Afb. 64,7) het geval is, haar rechte zijde *a* langs den helmrand, terwijl de zijde *b* bij het oog uitkwam. Het is dus de linker wangklep, die ons bewaard is gebleven. Haar afmetingen zijn: $a=180$ m.m., $b=105$ m.m., $c=50$ m.m. De maten van den nekbeschermer en smalle bandjes zijn als volgt: $a=152$ m.m., $b=30$ m.m., $c=182$ m.m.; $a=193$ m.m., $b=188$ m.m. Alle deelen van den helen helm hebben dezelfde soort versiering van knopjes en relieffornamenten, welke wij echter later zullen beschrijven, om eerst de constructie van den helm verder in detail te bezien.

[Peelhelm.01.003] Wij zagen hoe de beide helften van de helmkap elk bestonden uit drie losse stukken, welke wij gemakshalve willen noemen *a*, *b*, *c*. Door middel van 5 zilveren kegelvormige klinknageltjes zijn de beide zijstukken *a* en *c* aan *b* geklonken, en wel zóó dat het middelstuk *b* 9 m.m. over elk der beide andere heen ligt. Van binnen gezien blijken deze stukken ieder voor zich naar binnen even te zijn omgelegd of omgezoomd, terwijl de klinknageltjes niet door die omzooming heen, doch daar bezijden blijken geklonken te zijn en wel op de gewone wijze met den klinkhamer te zijn behandeld. De min of meer geronde helmkam, van dezelfde plaatdikte als de overige deelen van de helmkap, loopt naar beide uiteinden smal en plat toe, zoodat zijn breedte, van rand tot rand, op het midden 29 m.m. is tegen 16 m.m. aan de beide uiteinden en evenzoo de hoogte successievelijk 17 m.m. en 8 m.m. bedraagt. Op de beide uiteinden zijn elk met twee klinknageltjes dikke zilveren sluitstukjes van 9 m.m. lengte aangebracht om den kam de noodige stevigheid te geven. De aldus geconstrueerde helmkam verbindt de beide bovenbeschreven kaphelften in dier voege, dat beide helften elk voor zich door 8 klinknageltjes aan den rand van den helmkam geklonken zijn. daartoe doen voor de beide uiterste dienst dezelfde klinknageltjes, die de bovengenoemde zilveren sluitstukjes aan den helmkam verbinden. Evenzoo zijn de beide middelste dezelfde nageltjes, die de zijstukken *a* en *c* met *b* verbinden. De

70 aldus aan den helmkam bevestigde kaphelften blijken van binnen gezien niet over
 elkaar heen te liggen, noch nauw aan elkaar aan te sluiten: zij komen slechts even
 onder den rand van den helmkam uit, zoodat tusschen beide een open ruimte is, die,
 evenals de helmkam, op het midden breeder is dan aan de beide uiteinden, n.l. 15 m.m.
 bij 4 m.m.

75 [Peelhelm.01.004] De 39 m.m. breede helmrand, die niet gesoldeerd is, doch wiens
 uiteinden tusschen de wenkbrauwen 23 m.m. over elkaar heengrijpen, is 12 m.m. in de
 helmkap ingeschoven en vastgeklonken door klinknageltjes. Deze zijn aangebracht op
 die punten, waar de losse deelen van de helmkap aan elkaar zijn geklonken, m. a. w.
 het zijn dezelfde klinknageltjes, die de meer genoemde stukken a en c met b
 80 verbinden, en die, welke de zilveren sluitstukjes op den helmkam en aan beide
 kaphelften vasthechten. Slechts twee klinknageltjes komen hierbij, n.l. één op het
 midden van elk der middenstukken b van beide kaphelften. De klinknageltjes zijn,
 evenals wij bij die der losse deelen der beide kaphelften zagen, langs de omzoming
 geklonken, die zich namelijk ook bij den helmrand voordoet. Op de zoo in den helmkap
 85 bevestigde helmrand is de neusklep geklonken, wier vorm Afb. 61 duidelijk te zien
 geeft. Zij is van dezelfde plaatdikte als de overige helmdeelen en loopt naar den
 vorm van den neus aan weerszijden een weinig af. Met 5 klinknageltjes is zij op den
 helmrand bevestigd, twee op elk der wenkbrauwen, die zuiver passen op de boogvormige
 uitsnijdingen van den helmrand, één in het midden op den neuszadel, waardoor tevens
 90 meer stevigheid is gegeven aan den overslag der beide uiteinden van den helmrand. De
 piek van de neusklep, die even onder het zilveren sluitstukje van den helmrand
 ingeschoven is, valt vrij wel langs de lijn van den bovengenoemden overslag. Behalve
 als ornament aan de neusklep, diende zij dus tevens om de scheiding van den overslag
 te bedekken. De klinknageltjes, die de neusklep op den helmrand vasthechten, zijn
 evenals de overige tot nu toe besprokene, meer of minder kegelvormig, doch op een
 95 eenigszins andere manier behandeld, meer omgeslagen dan geklonken. Hetzelfde is het
 geval met de drie, die zich aan de neuspunt bevinden, op welke wijze van bewerking
 wij nog straks terugkomen.

100 [Peelhelm.01.005] Tot nu toe lieten wij van den helmrand nog één bijzonderheid buiten
 bespreking, waartoe wij eerst thans overgaan, omdat daarmede de binnenbekleding van
 den geheelen helm ter sprake komt. Langs den geheelen onderrand, ook langs de
 boogvormige uitsnijdingen, die door de wenkbrauwen der neusklep bedekt worden, zijn
 op kleinen afstand van elkaar gaatjes geslagen tot het doorhalen van klinknageltjes.
 Daarvan zijn nog twee aan den linkerkant en evenveel aan den achterkant over. Ze zijn
 105 van het gewone klingsel als de eerste door ons besprokene, verschillen echter hierin,
 dat zij achter het klingsel een vierkant koperen plaatje hebben, wat voor niets
 anders kan gediend hebben dan om het doortrekken van een leeren binnenbekleding te
 voorkomen. Behalve deze leeren bekleding spraken wij in den beginne reeds van een
 ijzeren binnenkap. Hoewel niets meer daar van overig is dan enkele ijzerdeeltjes aan
 de verguld zilveren buitenkap, spreekt daar verder voor de groote elasticiteit van
 110 den helm, zoo als hij voor ons ligt. Vooral de helmrand, die aan het geheel de
 noodige stevigheid zou moeten geven, is zóó zwak, dat een enkele leeren
 binnenbekleding niet toereikend zou zijn. Deze ijzeren binnenkap, over wier
 aanwezigheid geen twijfel kan bestaan, blijkt uitsluitend met dezelfde nageltjes te
 zijn bevestigd, waarmee de leeren binnenbekleding aan den helmrand vast zat. Ze zijn
 115 n.l. de eenige aan den helm, die lang genoeg zijn om daarvoor in aanmerking te komen.
 Geen der overige klinknageltjes, zoowel zij, die de losse helmdeelen aan elkaar
 verbinden, als zij, die, zooals we straks zullen zien, ter versiering dienen, laten
 eenige speling over, dat zij tot bevestiging van welke binnenbekleding ook kunnen
 hebben gediend. Blijken dus de klinknageltjes aan den helmrand het eenige middel van
 120 bevestiging te zijn geweest, dat de binnenkap met de verguld zilveren
 buitenbekleding verbond, dan moeten voor de overige beide stukken nauw in elkaar
 hebben gepast om het geheel de noodige eenheid te geven.

125 [Peelhelm.01.006] Evenals de helmkap, blijken ook de wangkleppen en nekbeschermer een
 ijzeren binnenbekleding te hebben gehad; aan den laatsten althans werden nog sporen
 van ijzerdeeltjes aangetroffen. Behalve met ijzer zijn zij van binnen zeker ook met
 leer bekleed geweest. Voor de wangkleppen bewijzen dit de twee klinknageltjes, die
 nog in den rand aanwezig zijn. Zij hebben dezelfde vierkante plaatjes als die aan den
 helmrand. Een leeren binnenbekleding moet van zelf ook de neusbeschermer hebben
 gehad. Tot zijne bevestiging dienden de klinknageltjes, die wij boven zoo eigenaardig
 130 zagen omgeslagen. De reden, waarom zij niet gewoon geklonken en met plaatjes als die
 bij den helmrand voorzien zijn geweest, mag daarin worden gezocht, dat omgeslagen de
 nageltjes minder scherp waren en daardoor het dragen op den neus veraangenaamden.
 Hoe wangkleppen en nekbeschermer aan den helmrand bevestigd waren, duiden wij in den
 beginne reeds kort aan. Wij zagen hoe de gespen op den nekbeschermer er op wezen, dat
 135 hij met riempjes aan den helmrand verbonden is geweest. Uit een gleufje boven elk der
 gespen (zie Afb. 63,4) blijkt verder, dat de riempjes van af den helmrand niet

dadelijk over den nekbeschermer heenliepen, doch aan den *achterkant* door die gleufjes werden heengehaald, om eerst dan aan de gespen te worden vastgemaakt. Ook de verbinding van de wangkleppen aan den helmrand moet eene van leer zijn geweest.

140 Daarop wijst nog een stukje leer, dat aan een der klinknageltjes boven op den helmrand aanwezig is. Nemen wij aan, dat die bevestiging uit breede tusschenstukken bevond, dan zijn hierop wellicht onze smalle reepjes (zie blz. 133) bevestigd geweest, en wel in dier voege, dat hun schuine zijde aansloot aan die van den nekbeschermer.

145 [Peelhelm.01.007] In verband met de bevestiging der wangkleppen moeten wij nog wijzen op drie gaatjes in het midden van den helmrand, vlak boven de rij der gaatjes, waardoor de klinknageltjes geklonken waren (zie Afb. 63,5). Dicht bij elkaar liggend, vormen zij een driehoek en zouden aan een scharnierbevestiging kunnen doen denken, zooals aan den Peterburgschen helm te zien is (zie Afb. 64,2). Waar echter de

150 wangkleppen door leder aan den helmrand verbonden zijn, is dit buiten gesloten. Trouwens zij bevinden zich alléén aan den linkerkant van den helm, zoodat ook daarom reeds zij met de wangkleppen in geenerlei verband kunnen staan. Vermoedelijk hebben zij gediend tot het doorlaten van klinknageltjes, die op den helmrand een plaatje met ring bevestigden, waaraan de helm kon worden opgehangen. Dat onze helm kon worden

155 opgehangen is niet bijzonders. Bij sommige bronzen helmen is daarvoor op den nekbeschermer de ring nog aanwezig. 1) Daar bij deze helmen de nekbeschermer vast aan de helmkap zit, was hij daarvoor de aangewezen plaats. Waar onze nekbeschermer echter los aan den helm hangt, was hier de plaatsing van bedoelden ring onpractisch, zoodat men daartoe het midden van den helmrand gekozen mag hebben. Hebben wij hiermee de

160 constructie van den helm in al zijn onderdeelen besproken, thans willen wij overgaan tot een beschrijving der versiering, waarvan wij op blz. 133 reeds met een paar woorden melding maakten. Zij bestaat uit een reliefversiering van geperste bloempjes of kruisjes en dito parelrandjes, die op alle stukken, waaruit de helm is saamgesteld, voorkomen, terwijl op den helmrand en neusklep na, ook alle deelen

165 bovendien met kogelvormige knopjes zijn versierd, die van binnen gezien, gewoon geklonken zijn. Naast deze overeenkomst in de wijze van bewerking staan echter verschillende versieringsmotieven, zoodat wij hiervoor de helmdeelen elk afzonderlijk moeten beschrijven.

[Peelhelm.01.008] Beginnen wij met de drie stukken, waaruit de beide kaphelften

170 bestaan, de *stukken a b c*. Langs hun randen loopt een rij bloempjes of kruisjes, ingesloten door parelrandjes, welke laatste op elk der vier hoeken worden onderbroken door een cirkeltje in relief, met pareltje als middelpunt. Hetzelfde geldt van een tweede binnen-parelrandje, dat evenwijdig aan de buitenrand loopt, en door een tamelijk diep geultje van dezen gescheiden wordt. Het binnenvak wordt versierd door

175 een ankerfiguur, eveneens van pareltjes, die hoog zijn opgeperst om het relief van het ankerfiguur te verhoogen. Het ankerfiguur ligt zuiver in het midden en is versierd met 6 knopjes, voorzoover het ankerfiguur der stukken *a* en *c* betreft, met 11 knopjes dat van het middenstuk *b*. Dit laatste heeft in zijn binnenvak bovendien nog twee parelrandjes, evenwijdig aan den steel en verder doorlopende over de armen van

180 het ankerfiguur tot aan den binnenrand. De *helmkam* heeft een versiering van dubbele parelrandjes langs zijn beide randen, en op het midden, in de lengte van den schedel. Tusschen deze laatste dubbele parelrandjes is een ondiep geultje, waarin een rij van 13 knopjes den helmkam verder versieren. De *helmrand* is versierd met twee evenwijdig loopende bolle reliefbandjes, waartusschen een zelfde randversiering als

185 de buitenranden der stukken *a, b, c*. Zij loopt, evenals wij van de gaatjes voor de klinknageltjes zagen (zie blz. 136), den geheelen helmrand, ook dus achter den neusbeschermer, langs; alleen aan de rechterkant, ter hoogte van het middenstuk *b*, wordt zij onderbroken door een ingekraste inscriptie, STABLESIA o VI o, waarover straks. Hoe deze onderbreking van het randornament reeds bij het maken van den helm

190 is aangebracht, om hetzij dadelijk, hetzij later een inscriptie te kunnen inlasschen, geeft Afb. 62 duidelijk weer, waar wij zien dat het ornament niet willekeurig afgebroken is, doch op de desbetreffende punten zijn bepaalde afsluiting vindt.

[Peelhelm.01.009] De *neusbeschermer* heeft langs zijn randen en op het midden een versiering van parelrandjes, terwijl aan de punt twee cirkeltjes in relief, met

195 pareltjes als middelpunt, zijn aangebracht. Op den *nekbeschermer* komt weer dezelfde randversiering voor als op de stukken *a, b, c*, terwijl de binnenversiering bestaat uit 3 knopjes, parelrandjes en puntcirkels, waarvoor wij naar Afb. 63,1 verwijzen. Verder is in het binnenvak een latijnsche inscriptie, in cursief schrift, ingekrast, die wij met de inscriptie van den helmrand aanstonds afzonderlijk zullen bespreken.

200 De *wangklep* heeft eveneens eenzelfde randversiering als de stukken *a, b, c*. Het binnenvak vult zulk een ornament van parelrandjes, in den vorm van twee naast elkaar liggende bladeren, wier beide toppen eindigen in een puntcirkeltje als boven omschreven. Een dergelijk cirkeltje bevindt zich op het punt, waar beide bladeren bij elkaar komen. Verder dienen nog tot versiering 5 knopjes, waarvoor men Afb. 63,2

205 vergelijke. Bezien wij ten slotte de *losse reepjes*, dan vinden wij ook hier een combinatie van parelrandjes en puntcirkels, voor welke versiering wij eveneens naar hun afbeelding 63,3 kunnen verwijzen.

[Peelhelm.01.010] Zooals wij reeds opmerkten, zijn op nekbeschermer en helmrand inscripties aangebracht, die wij thans nader willen bezien, en wel het eerst die van den nekbeschermer, waarvan wij een afzonderlijke photo geven onder Afb. 63,6. Zij is, naar Prof. O. Bohn, uit Berlijn, zoo welwillend was mij mee te deelen, als volgt te lezen: ? TIT VA_ON VRS LIbRI - £ en wat het laatste gedeelte betreft aldus uit te schrijven: *libram* (LIbR) *unam* (I) *unciam* (-) *semiunciam* (£), d.i. 1 Pond, 1 uncia, ½ uncia. Wij vinden hier dus een gewichtsopgave vermeld, die, in grammen herleid, 215 blijkt overeen te komen met het tegenwoordig gewicht van den helm (een 2de wangklep meegerekend). Vergelijken wij n.l. de volgende berekeningen: 1 Pond=327.45 gr. Helmkap 282.50 gr. 1 Uncia=27.288 Nekbeschermer=32.50 ½ =13.644 2 Wangkleppen (2 x 17.10)=34,20 2 Smalle bandjes=10.70 368.382 gr. 359.90 gr. dan zien wij, hoe beide uitkomsten met elkaar kloppen. Een volkomen overeenstemming immers valt bij 220 dergelijke herleidingen nooit te bereiken, daar het vast staat dat de Romeinsche gewichten zeer varieeren (vgl. C. I. L. XIII, 3, 10030, 26, 29, 37 en 42). Waar nu onze helm en bijbehorende stukken alleen de overtrek op de oorspronkelijk ijzeren kap zijn geweest, geeft dus het gewicht in kwestie slechts dat van den verguld zilveren overtrek van den helm aan, zooals ook naar vele andere vondsten te 225 oordeelen, slechts voorwerpen van edel metaal met gewichtsopgaven werden voorzien.

[Peelhelm.01.011] Wat het eerste gedeelte der inscriptie ? TIT VA_ON VRS betreft, het eerste teeken is niet te ontcijferen, waardoor jammer genoeg de interpretatie van dit inscriptiegedeelte niet met zekerheid is vast te stellen. Geven in 't algemeen de 230 inscripties op helmen den naam aan van den drager met vermelding van de centuria, waarin hij diende 1), toch lijkt ons, in verband met de gewichtsopgave, voor onze helm een dergelijke interpretatie minder waarschijnlijk. Waar wij n.l. zagen, dat het gewicht gold dat van den overtrek, kan moeilijk in het voorafgaande ? TIT VA_ON VRS de naam van den drager schuilen. Het gewicht immers van den overtrek kon deze nooit 235 een onmogelijkheid was, waar wij boven gezien hebben hoe overtrek en ijzeren binnenkap door een dichte rij van nageltjes aan elkaar geklonken waren. Dat hij het gewicht van den fabrikant zou hebben gehoord is evenmin aan te nemen. Wij moeten er dus wel toe besluiten dat het gewicht in de fabriek zelve op den helm is aangegeven. Wil men nu de bovenbedoelde algemeene interpretatie vasthouden, dan zou dus de naam 240 van den drager eerst later op de nekklep zijn aangebracht, wat intusschen het schrift zelf, dat van eenzelfde hand blijkt te zijn, uitsluit. Waar we echter later zullen zien dat onze helm in een der rijkswapenfabrieken van het Romeinsche rijk vervaardigd moet zijn, lijkt ons het meest aannemelijk dat wij op onze helm den persoon vermeld vinden, die belast was met de helmen te wegen en te verifieeren. Dat toch de Staat in 245 zijn fabrieken verificateurs had om deze helmen van edel metaal te waarmerken, is geenszins onwaarschijnlijk, waar blijkens de vondsten ook op gewichten een ex auctoritate van den magistraat gestempeld werd (vgl. C. I. L. XIII, 3 10030, 10). Zoo zouden wij dan in onze inscriptie willen lezen den verificateur Tit(us) Valon(ius) Urs(us) en mag - evenals op de bovengenoemde bronzen helmen het woord centuria zijn 250 bijzondere afkortingsteekens had 10 - het onleesbare eerste teeken een afkorting voor een *examinavit* of iets dergelijks zijn.

[Peelhelm.01.012] Als tweede inscriptie op onze helm zagen wij rechts op den helmrand die van Stablesia VI. Zij duidt een afdeeling aan der equites Stablesiani, 255 een ruitercorps, dat zooals uit de Notitia Dignitatum blijkt, 2), tijdens het latere romeinsche keizerrijk in verscheidene provincie's verspreid lag. Verder is het ons bekend uit twee inscripties, te Brescia 1) en Sitifi (Africa) 2) gevonden, waarvan op de eerste sprake is van een *vexillatio* van dit corps. Is, zooals Prof. Bohn mij doet opmerken, naar analogie hiervan, alsmede door het feit, dat het woord *vexillatio* reeds op het einde der 3de eeuw een ruiters-afdeeling beteekent 3), onze inscriptie 260 aldus aan te vullen: (Vexillatio) Stablesi(na) VI, des te meer zijn wij daartoe geneigd, waar in de door ons ook genoemde Not. Dign. dit ruitercorps vermeld wordt onder de *vexillationes comitatenses* van Africa en Brittanië. 4) Zoo behoorde dus de drager van onze helm tot de 6de afdeeling der equites Stablesiani en draagt onze helm iets bij tot de geschiedenis van dit corps, dat thans blijkt zich ook in onze 265 streken eenmaal te hebben opgehouden.

[Peelhelm.01.013] [vergelijking] II. Met onze helm laat zich een rij van helmen vergelijken, wier nauwe verwantschap in constructie en versieringstechniek de moeite waard is hier nader te bezien. Het zijn een helm uit Kertsch (Z.-Rusland) afkomstig, en aanwezig in de Ermitage te St. Petersburg, twee helmen van Pfersee bij Augsburg, 270 waarvan de een te Augsburg zelf, de andere te Neurenberg in het Germaansche Nationaal-museum bewaard wordt, verder een helm te Worms en een in den Donau bij Budapest gevonden, welke successievelijk daar ter plaatse in het Paulus-museum en het

Budapester National-museum zijn ondergebracht. Allen van ijzer, hebben zij, evenals de onze, een verguld-zilveren of enkel zilveren overtrek met een zelfde
 275 reliefversiering van kruisjes, puntcirkeltjes, parelrandjes en dgl. In vorm en onderdeelen van de helmkap komt onze helm het meest overeen met dien van St. Petersburg (zie Afb. 64,2), waarvan een korte beschrijving te vinden is bij Reinach, Ant. du Bosphore Cimmérien (p. 77/78 n°. 5 en 6), die verklaart haar onveranderd te hebben overgenomen uit het groote werk Ant. du Bosph. Cimm. conservées au musée
 280 impérial de l'Ermitage. Volgens deze beschrijving bestaat de met verguld zilver overtrokken helmkap uit 2 x 3 losse stukken en een breeden onderrand, terwijl over de koplengte een met beugeltjes voorziene helmkam loopt. Evenals bij onzen helm zijn ook hier de losse stukken der helmkap door nageltjes aan elkaar verbonden. Hoe intusschen de helmkap en helmkam aan elkaar zijn vastgehecht, vermeldt de beschrijving niet.
 285 [Peelhelm.01.014] Beter zijn wij in dit opzicht ingelicht bij de helmen van Augsburg (Afb. 64,6) en Worms (Afb. 64,5), waarvan wij een uitvoerige beschrijving vinden bij Lindenschmit in zijn Altertümer Bd. V, p. 222-226, terwijl de helm van Worms bovendien besproken wordt door Reinecke in het Korrespondenz-blatt der Westd. Zeitschr. XXV, p. 65 e. v. Deze helmen bestaan uit twee kaphelften en een kam,
 290 waaraan de kaphelften elk voor zich door nageltjes verbonden zijn. Van binnen gezien liggen de kaphelften niet over elkaar, noch raken zij elkander, doch laten een ruimte open, precies op dezelfde wijze dus als bij onzen helm. Van de nageltjes aan den helm van Augsburg zegt Lindenschmit verder, dat zij niet zijn geklonken, doch zijn omgeslagen. Wij zien hier dus dezelfde bewerking als bij onzen helm met de nageltjes
 295 aan den neusbeschermer het geval was. Ook de overtrek is een van verguld zilver, en vormt, evenals bij den onze, een afzonderlijke buitenbekleding. Hij is met dezelfde nageltjes aan de binnenkap verbonden, waarmee haar beide helften aan den kam werden vastgehecht, terwijl, naar Lindenschmit vermoedt, voor het overige een of ander plakmiddel de verdere stevigheid mag gegeven hebben, een opmerking, die misschien ook
 300 op onzen helm toepasselijk kan zijn. De helm van Worms heeft eveneens een vergulden overtrek, die echter slechts op enkele plaatsen nog duidelijk zichtbaar is, voornamelijk op den nekbeschermer, op welk stuk van den helm wij straks terugkomen. De Budapester helm (zie Afb. 64,7), uitgegeven door Hampel in Arch. Ertésitö 1900, p. 361 e. v. en in het Zeitschrift für Hist. Waffenkunde, Bd. II, Heft 6, p. 192 e. v., heeft een op het ijzer vast zittende verguld-zilveren overtrek, die behalve met reliefversiering, met glaspasten rijkelijk is versierd.
 305 [Peelhelm.01.015] Die niet hooge helmkam is daarentegen met een afzonderlijken zilveren overtrek bedekt, die men met nageltjes daaraan bevestigde. Van onder is de helmkap afgezet door een breeden rand, die, evenals de onze, boven de wenkbrauwen boogvormig is uitgesneden, en dus ook een neusbeschermer heeft gehad, al is die niet bewaard gebleven. Beter is het hierin gesteld met den Neurenberger helm, waarvan nog een stuk van zijn neusbeschermer gevonden werd. Zooals Afb. 64,3. te zien geeft, stemt dit fragment volkomen met den onze overeen. Overigens is deze helm (Afb. 64,4) van een zelfde constructie als die van Augsburg, behalve dat zijn zilveren overtrek niet verguld is (Zie Lindenschmit en Hampel, l.l.). Vergeleken wij tot nog toe
 315 slechts de kap der verschillende helmen, ook in de overige helmstukken, met name de wangkleppen en nekbeschermer, vinden wij groote overeenkomst met die van onzen helm. Onze eigenaardig gevormde wangkleppen vinden wij in meer of mindere afwijking terug bij den Budapester helm, bij de helmen van Pfersee (zie het Neurenberger stuk, Afb. 64,3) en bij dien van St. Petersburg, welke laatste met scharnieren aan den helmrand verbonden waren, zooals aan den helmrand nog duidelijk is te zien (zie Afb. 64,1 en 2). Een geheel ander soort wangkleppen, n.l. van langen ovalen vorm, heeft de helm van Worms, die daartegen een nekbeschermer bezit van bijna geheel dezelfde constructie als die aan onzen helm. Afb. 64,5 doet ons zien, hoe hij door middel van
 325 leeren riempjes, die door twee gleufjes werden gestoken, aan den helmrand werd vastgemaakt. Het eenige verschil met onzen helm is, dat tot bevestiging der riempjes op den nekbeschermer zelfs geen gespen dienden, doch enkel nageltjes, die op de photo nog even zichtbaar zijn. Een dergelijke losse nekbeschermer heeft, naar Lindenschmit vermoedt, ook de helm van Augsburg gehad. daarop zouden de resten van een beslag aan
 330 de achterzijde van den helm wijzen, dat z. i. tot bevestiging van een lossen nekbeschermer kan hebben gediend. Onmogelijk is deze veronderstelling niet, waar wij tusschen den Augsburgschen helm en den onze reeds zooveel gewichtige punten van overeenkomst hebben gezien.
 335 [Peelhelm.01.016] Wat de versieringen der helmen betreft, wij merkten reeds op, dat op allen dezelfde soort reliefversieringen voorkomt van geperste kruisjes, parelrandjes, puntcirkeltje en dergelijke. Daarmede zijn voornamelijk de randen der verschillende helmdeelen versierd, zooals ook bij onzen helm het geval is. Hoe deze versieringen bij verschil in details, toch een en hetzelfde karakter dragen, kan men zien op Afb. 64,8, waar sub 1 is afgebeeld het versieringsmotief van onzen helm, sub 340 2 dat van den Augsburgschen helm, sub 3 van dien te Neurenberg, sub 4, 5 en 6

successivelijk dat van de helmen van Worms, Kertsch en Budapest. Als no. 7 is daaraan toegevoegd de versiering van een helm uit Thorsbjerg 1), wiens constructie wel is waar een geheel andere is, doch juist om zijn versieringstechniek door Lindenschmit e. a. is aangevoerd om onze helmen te kunnen dateeren. Voor de dateering n.l. van onze helmtypen is men voornamelijk uitgegaan van de techniek en wijze van versiering, die op verschillende vondsten in N. en O.-Duitschland, als in de Donaulanden terugkeert. Daartoe behoort o.a. de genoemde helm van Thorsbjerg, wiens kap gevormd wordt door kruisgewijze over elkaar loopende verguld-zilveren banden, die een versiering hebben als sub 7 afgebeeld, en van techniek als die op onze helmen. Op grond van andere bijvondsten werd deze helm gedateerd op 4e of 5e eeuw na Chr. 2) en worden in het algemeen onze helmen beschouwd als laat-Romeinsch werk uit den tijd kort voor het begin der groote volksverhuizingen. Des te belangrijker is voor hun chronologie de munten, die bij onze helm gevonden zijn. Waar de vondst in de Peel geen grafvondst is, doch de drager van den helm op een of andere wijze hier is verongelukt, vormen de munten het gangbare geld, dat hij "op zak" had, en zijn dus een zeker dateeringsmiddel voor onze helm. Allen van Constantijn, plaatsen zij ons dus onze helm in de 4e eeuw, om welken tijd dus ook de door ons vergeleken helmen en verder boven aangeduide vondsten te groepeeren zijn.

[Peelhelm.01.017] Hoe onze helmen onderling in tijdsorde tot elkaar staan is moeilijk vast te stellen. Allermint is daartoe de typologie aan te wenden, zooals wel is geschied. Immers hoe zeer ook verschillende in vorm, zagen wij tusschen onze helm en die van Pfersee en Worms een zoo groote overeenstemming in constructie, dat zij, in weerwil van hun afwijkende vormen, haast uit eenzelfde fabriek moeten zijn voortgekomen. De vraag, welke fabriek dat moet geweest zijn, kunnen wij in zóó verre beantwoorden, dat onze soort helmen vervaardigd zijn in een der rijkswapenfabrieken van het Romeinsche keizerrijk, zooals er waren in Constantinopel en Antiochië. Reeds lang heeft men n.l. met onze helmen in verband gebracht een plaats in den Codex Theodosianus (X, 22, 1), waar sprake is van metaalarbeiders in 's rijks wapenfabrieken, speciaal belast met helmen te overtrekken met zilver en te vergulden (tegere argento et deaurare). Barbaricarii 1) worden zij genoemd, een benaming, die er op wijst hoe deze arbeiders van vreemde herkomst waren. Wordt hiermede de versieringstechniek onzer helmen van zelf als een niet-Romeinsche gekenmerkt, ook het type onzer helmen is daarmee in overeenstemming. Hebben zij ook al hun beweegbare wangkleppen met Romeinsche helmen gemeen, onromeinsch is de neusbeschermer en wenkbrauwen in den helmrand, welke aan Grieksche, met name Korinthische helmen herinneren, terwijl ook de losse nekbeschermer op vreemde invloeden schijnt te wijzen, welke met de barbaricarii van zelf de Romeinsche wapenfabrieken moesten binnenkomen.

[Peelhelm.01.018] [bijvondsten] III. Onder de bijvondsten zijn de 37 bronzen munten het belangrijkste. Hoewel het meerendeel sterk is afgesleten en gedeeltelijk afgeknapt, kenmerken zij zich, hetzij door haar voor- hetzij door haar keerzijde, allen als munten van Constantijn. Voor zover haar exergues te lezen zijn, is zeker 1 exemplaar geslagen te Siscia (off. B), 3 te Rome (off. P en T) en 9 te Trier (off. S), terwijl de overige door een volkomen zelfden muntslag van voorzijde of keerzijde onder die van Rome en Trier te rangschikken zijn. Deze beide laatste muntsoorten zijn, voor zoover is na te gaan, elk in één type vertegenwoordigd, waarvan wij met dat van Siscia de beschrijving hier laten volgen, om overigens te verwijzen naar J. Maurice, Numismatique Constantinienne, Tom. i, p. 208 e.v., p. 423 e.v. en Num. Chron. 1900, p. 322. Siscia: Vz. IMP CONSTANTINVS P F AVG Gedrapeerd borstbeeld van Constantijn naar rechts, met lauwerkrans om het hoofd. Kz. IOVI CONSERVATORI Jupiter steunend op een scepter, dien hij vasthoudt met de opgeheven rechter hand. Over den schouder een afvallend kleed, overigens naakt. Zich wendend naar links, draagt hij in de linkerhand eene Victoria op een globe. Links aan zijn voeten een adelaar met krans in den bek. rechts in het veld B. Ex. SIS· Rome: Vz. IMP CONSTANTINVS P F AVG Borstbeeld van Constantijn n.r. gedrapeerd en geharnast. Om het hoofd een lauwerkrans. Kz. SOLI INVICTO COMITI Sol geheel naakt, met stralenkrans om het hoofd. Wendt zich naar links met opgeheven linkerarm. Over den rechter arm hangt een kleed, op de hand houdt hij een globe. Ex. RP of RT Trier: Vz. IMP CONSTANTINVS MAX AVG Geharnast borstbeeld van Constantijn n.r., met helm en lauwerkrans. Kz. VICTORIAE LAETAE PRINC PERP Twee Victoria's, tusschen welke een altaar, met ster aan de voorzijde. Op het altaar houden zij een schild vast, waarop de linksche Victoria met een stylus schrijft: VOT PR Ex. STR

[Peelhelm.01.019] Van enkele exemplaren geven wij een afbeelding op Pl. 65 Onder No. 1 is de munt van Siscia afgebeeld, onder 2 een van die te Rome geslagen, onder 3 en 4 de beste voor- en keerzijde der Triersche exemplaren. Dezelfde plaat geeft verder de afbeeldingen der overige bijvondsten in zilver of brons. Van brons zijn het klokje, de spoor en fibula. De laatste is van het z.gen. handboogtype en komt in dateering met de munten overeen. De afbeeldingen dezer voorwerpen spreken overigens genoeg voor

410 zich zelf, om ze nog nader te behoeven te beschrijven. Het zelfde geldt van het
 zilveren beslag, dat tot versiering diende van de tot de vondsten behorende leeren
 scheede. Het beslag is met 8 gaatjes voorzien, waardoor het op het leer moet zijn
 vastgenaaid. De scheede is uit één stuk gesneden en aan elkaar genaaid. Van de
 overige leervondsten laat zich omtrent de groote stukken weinig naders zeggen,
 415 evenmin als wij dat kunnen van de losse reepjes wollen stof. Vermoedelijk hebben wij
 bij de groote stukken leer de resten van een schabrak. Daaronder is n.l. een vierkant
 stuk leer met een omzooming, waarin gaatjes zijn geboord, zoodat een tweede stuk
 daaraan schijnt vastgenaaid te zijn geweest. In het midden is een gat gesneden,
 waardoor de riem van den stijgbeugel of de buikriem getrokken kan zijn.
 Belangrijker is wat aan leeren schoenen werd gevonden. Het zijn een linker-exemplaar
 420 (Afb. 65a), waarbij de resten van den bijbehorenden rechterschoen, verder een
 rechter buiten (b) en een rechter binnen-schoen (c), die niet in elkaar passen, dus
 tot twee afzonderlijke exemplaren hebben behoord. De sub a genoemde is door zijn
 betrekkelijke gaafheid het belangrijkste. Hij bestaat uit een buiten- en binnen-
 425 schoen, met een extra binnenzool en blijkbaar twee buitenzolen, die successivelijk
 aan den binnen- en buiten-schoen met een smallen leeren draad zijn vastgenaaid. De
 schoen, 26 c.M. lang bij een grootste breedte van 11 c.M., is uit één stuk leer
 gesneden, naar een patroon, zooals Afb. 66,1 te zien geeft, waar de schoen, van de
 buitenzool gezien, uitgeslagen is afgebeeld. Slaat men het patroon naar buiten om
 430 dicht, dan loopen dus de punten van aansluiting langs den rand van den hiel (a) en de
 Achillespees (b), van voren langs langs de teenen (c) en over den neus van den voet
 (d). Dáár is het leder dus telkens aan elkaar gehecht, en wel, evenals bij de zolen,
 met een leeren draad genaaid. De wreef heeft op het midden, als mede links en rechts
 een reeks van insnijdingen, terwijl haar rand gekarteld is uitgesneden. Op het midden
 435 van de wreef is bovendien een oogje (e) in het leeraanwezig, dat blijkbaar verband
 hield met het vastrijgen van den schoen. (Vgl. Jacobi, Saalburg, Taf. 80,7). Een
 gekartelden rand heeft ook het hielstuk, dat verder een ingeperste versiering heeft,
 waarvoor wij naar Afb. 65a en 66, 1 verwijzen.

[Peelhelm.01.020] Ook de rechter buitenschoen, dien wij sub b noemden, heeft aan de
 440 wreef een fijn gekartelden rand en een versiering, die Afb. 66, 2 te zien geeft. Van
 een lengte van 27 c.M., en 9 c.M. op zijn breedst, is ook hij uit één stuk leer
 gesneden. Hetzelfde geldt van den binnenschoen, sub c genoemd, die een maat heeft van
 27.50 bij 8.50 c.M. Hun uitgeslagen patronen vinden wij op Afb. 66, 2-3. Daarop is te
 zien, hoe zij in het voorstuk met elkaar overeenstemmen, aan den hiel daarentegen
 anders zijn gesneden. Het hielpatroon van den binnenschoen komt, zooals we zien,
 445 overeen met dat van den onder sub a beschreven schoen. Hetzelfde vinden wij terug bij
 een schoen op Afb. 66, 4, die ook overigens in veel op onze eerste lijkt: het is
 een schoen uit het Thorsbjerg Moor (Engelhardt, op. cit. p. 18, Pl. 3), waaruit wij
 ons herinneren dat ook de helm afkomstig was, dien wij met den onzen vergeleken.
 Leiden. Dr. M. A. EVELEIN.

450 [Peelhelm.01.021] [Voetnoten] 1) Vgl. o.a. Lindenschmit, Die Altertümer unserer heidnische
 Vorzeit, Bd. V., p. 116, 118, Pl. 22, p. 189, Afb. 2. Ook op een bronzen helm in het Leidsch
 museum (Ned. Cat. E III, b, 141) zijn daarvan nog resten aan te wijzen. 1) Zoo 2 bronzen
 helmen in het Leidsch Museum, Ned. Cat. E III, b, 141 en 142. Zie Lindenschmit Altert. V, p.
 455 186, e.v., waar meerdere worden genoemd. Naar analogie hiervan zond mij prof. Bohn, behalve
 een tweede lezing met den naam van den drager alléén: (M?) Tit(ii) Val(l)on(is) Urs(i), de
 volgende met vermelding van de afdeling, waarin hij diende, in dit geval van de turma of de
 decuria? Tit(i), Val(l)on(ii) Urs(i). 1) Zie C. I. L. XIII, 3, 10027, 214 e.v. 2) Zie Ed.
 Seeck, Index s.v. Stablesiani. 1) C. I. L. V, 4376. 2) C. I. L. VIII, 8490. 3) Zie Marquardt,
 460 Röm. Staatsverwaltung II², 467. 4) Not. Dign. Occ. VI, 64, 82, VII, 180, 182, 203. 1)
 Engelhardt: Thorsbjerg Mosefund, p. 23, Pl. 5. 2) Sophus Müller: Nordische Altertumskunde, Bd.
 II, p. 147. 1) Zie ook Not. Dign. Or. XI, 45, en verder Seeck, Pauly-Wissowa Real-Encycl. s.
 v. barbaricarii.

[Peelhelm.02.001] UN CASQUE ROMAIN A INSCRIPTIONS DE IVe SIECLE (1926) On
 465 connaît par la *Notitia Dignitatum* les *Equites Stablesiani* également mentionnés
 par une inscription de Sétif (VIII, 8490) et une autre de Brescia (V. 4376). La
 mention de ce corps de troupe se retrouve sur le bord d'un casque d'argent,
 trouvé dans une tourbière près du village de Deurne (Nord Brabant) et qui a été
 470 acheté par le Musée de Leyde: STABLESIA ♥ VI ♥ Le chiffre VI indique, remarque
 M. Bohn, la *vexillatio* qui dès la fin du IIIe siècle signifie simplement
 escadron. Le casque et ses inscriptions a été publié par M. A. Evelein dans la
Prähist. Ztschr., 3, p. 144-156, pl. 18-20. C'est un casque de luxe en argent
 doré, une calotte hémisphérique, ornée de bossettes au repoussé et de bandes
 quadrillées, avec nasal, couvre nuque et paragnathides. Des traces de rouille a
 475 l'intérieur font supposer que l'argent n'était que le revêtement du casque en
 fer. A coté se sont retrouvés divers débris de harnachement et de vêtement et 37

monnaies de Constantin qui datent la trouvaille. Le style de la décoration du casque est nettement byzantin. A l'intérieur du couvre-nuque, M. Bohn a déchiffré une inscription en cursive: ?(signe indéchiffrable) *tit valon urs libr*
480 *l* - qu'il lit *Titi Val(1)on(is) Ur(si), libra uncia et semuncia*. Une livre, une once et une demi once donnent 368 gr. 38?; le poids actuel du casque et ses accessoires est 359 gr. 90. L'inscription en cursive serait donc le contrôle du métal précieux; le signe indéchiffrable qui la précède serait un *examinavit*; le nom devrait être au nominatif. D'après *Cod. Théod.*, X, 22, 1, le casque doit
485 provenir d'une fabrique de l'État où des contrôleurs sont chargés de vérifier le poids des métaux précieux employés (cf. *C. I. L. XIII*, 3, 10030, 10). ALBERT GRENIER.

[Peelhelm.03.001] Boekbespreking [Spättrömische Gardehelme](#) waarin wordt opgemerkt: (les notices de M. A. Evelein datent de 1911 et sont entièrement vieilles et
490 insuffisantes). Opmerkingen uit ongeveer 1974!

[Peelhelm.03.002] HANS KLUMBACH (hrsgg. von -, in Verbindung mit W.C. BRAAT, M. MANOJLOVIČ-MARIJANSKI, K. M. SKALON und E. B. THOMAS), *Spättrömische Gardehelme*, Munich. C. H. BECK, 1973. I vol. 20.2x29,5 cm. 117 pp. 27 figg., 65 pll. (MÜNCHER BEITRÄGE ZUR VOR- UND FRÜHGESCHICHTE, hrgg. von J. WERNER. Band 15).

[Peelhelm.03.003] [...] La somptuosité de ces casques laisse supposer qu'ils
495 faisaient partie de l'uniforme d'officiers proches de l'empereur et de soldats de la garde. Les casques de ce modèle ne dérivent donc pas de prototypes romains, mais semblent avoir été empruntés aux Sassanides; ils ont probablement été introduits par Constantin le Grand, qui reçut un tel casque (mais recouvert de feuille d'or et serti
500 de vraies pierres précieuses) comme cadeau de noces de Fausta. Tous les casques [...]

[Peelhelm.03.004] La casque porte des inscriptions dont l'une mentionne le nom du militaire et le poids (M. TITVS LVMANIS LIBR I-L), l'autre le nom de l'unité à laquelle il appartenait: STABLESIA VI (c'est à dire la *Vexillatio comitatensis Stablesiana* VI, une troupe de la cavalerie de la garde mentionnée dans la *Notitia Dignitatum*).

[Peelhelm.04.001] Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. Tatiano comiti sacrarum largitionum. Cum senae per tricenos dies ex aere tam aput Antiochiam quam aput Constantinopolim a singulis barbaricariis cassides, sed et bucculae tegerentur, octo vero aput Antiochiam cassidas totidemque bucculas per dies triginta et tegerent
510 argento et deaurarent, aput Constantinopolim autem tres solas, statuimus, ut Constantinopoli quoque non octonas singuli cassidas per tricenos dies, sed senas sic pari numero buccularum auro argentoque condecorent. Dat. V id. mart. Antiochiae Gratiano a. III et Equitio cons. (374 mart. 11).